

РАСТКО ЈОВАНОВ¹

Универзитет у Београду

Институт за филозофију и друштвену теорију

ПРАВО ЗЛОЧИНА

*Изворни пресвух и биоолићички
преображај права*

САЖЕТАК. У овом раду желим да укажем на облик који преузимају појмови престапа и преступника у ономе што се данас назива биоолићичком, а на- супрот традиционалном приписивању престапа једино суверену и његовој одлуци.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: преступ, преступник, Хегел, Фуко, насиље, право, полити- ка.

---

1. jovanov@instifdt.bg.ac.rs

Када говорим о фигури злочинца (*Verbrecher*) желим уједно да говорим о лику преступника (*Übertreter*). Јер није реч о раскиду, о раскидању са нечим, рецимо навиком или са неким, на пример са одређеном групом истомишљеника. У том говору о преступнику мене занима сам *goiaħaj* престапа. Та реч у српском језику јасно носи са собом правно-политичко значење. Врши се политички преступ у сфери права. Другим речима, спроводи се моћ, сила, насилност (*Gewalt*). Преступник има дво-струко лице. Он је, с једне стране, грађански преступник, неко ко је извршио злочин; он тиме постаје предмет кривичног права. Када се говори о преступнику у овом смислу онда остајемо и даље унутар истог поретка, не прекидамо везе са њим нити заснивамо ново право. Суштина престапа је, с друге стране, увек била ексклузивни део суверене моћи. Право суверена и његов положај, особено положај наспрам феномена рата и мира, односно тзв. међународног права (или старо *Kriegs- und Friedensrecht* или како се већ та сфера људске стварности назива), то право или привилегија му је омогућила да у његове руке доспе она врста моћи која *īresīuyōm врши īраво*.

Први слог „пре-“ у именици „преступ“ говори нам да је ту реч о одређеном услову могућности самог постојања правног поретка. На крају велике метафизичке традиције филозофског мишљења, у правно-политичкој мисли немачког идеализма дошло је до изражаја схватање да се актом престапа утемељује сваки друштвени поредак између и изнад индивидуа. Није *ratio* тај који утемељује државни поредак, већ насилије и злочин. Кант сматра да се приликом изласка човека из природног стања ум први пут употребио тиме што се злоупотребио: „историја слободе почиње од зла”. Зло је изворно дело човека и све касније напоре ка рационалном утемељењу људске праксе можемо сагледавати као сталне покушаје да се насилни акт започињања нечег новог, неке нове историје људске интересубјективне егзистенције оправда с обзиром на последице које тек накнадно дају довољан разлог да се конституишућем насиљу подари легитимност. То је основна тема којој се двадесетих година XX века враћа Валтер Бењамин у свом и данас актуелном тексту „Ка критици силе”. Право, наиме, у вршењу силе и у преступу самог себе потврђује само себе. Сила се тако још и за Бењамина показује као средство за утемељење новог, али за одржавање постојећег права. Последица таквог схватања је да свака правна институција пропада ако нестане свест о присуству силе у њој. Сходно томе, ако држава као највиша правна институција није у стању да вођењем рата захтева жртву индивидуе, онда се и снага њене целине топи и нестаје, да употребим Хегелову терминологију, услед „страха пред умирањем”. Зато фигуру великог злочинца Бењамин и може да деконструише тврдећи

да је она увек изазивала потајно дивљење народа, јер је представљала живи али и пластични облик исконске жеље за самоодржањем.

Кроз целокупну историју новог века фигура великог злочинца је била оличена у телу суверена. Код Хегела пак налазимо једну другу интерпретацију конституишућег насиља, односно улоге престапа у архитектоници модерне државе с обзиром на облик суверене одлуке. Сувереност правног поретка разматра се у Хегеловој филозофији преваходно у склопу негативних појмова жртве, рата, престапа који стоје као услов могућности самог унутардржавног конкретног остварења права. За лик великог злочинца Хегел користи термин „велика индивидуа” чије право претходи сваком државном праву и утемељује га. Односно, тек накнадна правна диференција друштвено-политичких институција даје легитимност његовом изворном насилном акту утемељења сваке политичке заједнице. То право се, међутим, поново јавља када Хегел анализира суштину међународног права. Модерна држава, чији појмовни склоп Хегел разматра, заснива се на испуњеном признању, како између самих индивидуа тако и између индивидуе и државе. Преступ и злочин су ту посредством дијалектике казне потпуно преображени и превладани владавином права. Када држава, међутим, ступи у односе са другим државама и покуша да потврди свој суверенитет према споља, право остварено у унутрашњости државе превладава се [у хегеловском смислу истовременог укидања и очувања] сувереном одлуком о рату и миру која свој топос има само у индивидуализацији државе у лику суверена. Спремност на жртвовање свега „коначног” – поседа, живота, уживања у материјалном – задобија своје особено постојање и према Хегелу је истински услов одржања сваког политичког поретка. Сматрам да с правом можемо рећи, а да не нарушимо систематику Хегелове *Филозофије њрава*, да унутар државе влада право, док се политика јавља на њеним границама.

Увек када се право преображава, а то нас учи Хегел, оно постаје политика: насилност одлуке и жртвовање за целину или, приликом јављања *stasis*-а, за колективну интенционалност одређене групе. У унутрашњости државе политика увек пребива у противречности. Постоји установљено право, али политика увек настоји и успева да иде, како у симбиозу са правом тако и преко њега. То нам казује да право не постоји једино као институционализовано: његово тло је духовно, нестабилно и, услед људских страсти, клецаво. То је, такође, једно од уписаних значења темељног Хегеловог става да је „тло права уопште оно духовно”.

Биополитика као модерна парадигма која се појављује упоредо са Хегеловим пионирским открићем модерног грађанског друштва битно указује на унутрашњи преображај права. Дакле, у питању више није

револуција и њено насиље, односно спољашњи чин „великог злочинца” и његовог утемељења правног поретка. Биополитика жели да укаже на преобликовање односа између права и политике (био-политике). Утолико је Агамбен у праву када тврди да је политика, односно изузетак као суштински облик ванредног стања, основа права. На тај начин је судбински избрисана традиционална граница која важи још за Хегела између суверености према унутра и суверености према споља. Тиме је, с друге стране, и Фуко у праву када тврди да је класични појам суверености прошли, неважећи облик: различите политичке форме грађанског друштва и, почетком XXI века, фундаменталистичке религиозне групе почињу да захватају у сувереност одлуке. За мање од пола века након ових Хегелових разматрања јављају се прве суштинске био-политичке студије о преступнику као непријатељу друштва. Овде се нећу бавити проблематиком ванредног стања нити оним појмом „криминализовања непријатеља” који од *justus hostis*-а према Карлу Шмиту прави преступника. Да бих могао на крају да поставим пар биоетичких питања, занимаће ме први лик преступника, фигура грађанског злочинца, а не суверена. При истраживању овог питања најпре сам наишао на бројне књиге, које су у другој половини XIX века написане о преступнику. У њима садржана криминолошка истраживања појма преступника одвела су ме ка спознаји једне школе мишљења, тзв. италијанске криминалистичко-антрополошке школе која је тада имала немали утицај; њихове публикације су се убрзо након објављивања преводиле на немачки језик.

Да су та истраживања била позната Фукоовом архивском раду, могао сам да закључим већ из наслова једне књиге: *Der Verbrecher (Homo Delinquent) in antropologischer, ärztlicher und juristischer Beziehung* (Преступник у антрополошком, медицинском и правном погледу). Фукоов текст „Опасна индивидуа” помиње ову школу када анализира тај лик опасне индивидуе или оног о чему ја овде говорим као о преступнику. Пре него што пређем на поменути Фукоов текст, осврнућу се кратко на наведену књигу Ђезаре Ломброзоа са тако застрашујућим насловом. Ломброзо говори о безбедности друштва; своди кривично право на једно поглавље психијатрије; одбацује слободу воље и на њено место поставља опасност коју са собом носи преступник. Та опасност постаје, с обзиром на безбедност друштва, критеријум и телесна и духовна одлика урођене делинквенције. Ту живот, односно студиј злочинца као „природне појаве” ступа на место права, природа на место духа, тело на место појма и опасност на место одговорности. За нас је овде сада само значајно то да се преко једног антрополошко-медицинског приступа појму преступника покушава да се подари теоријски прилог правној теорији, тачније, кривичном праву. У питању није преступ, него сам

преступник. Један немачки аутор који пише предговор за немачко издање говори о „ембриологији злочина”, јер Ломброза занима анатомија и антропометрија преступника, његове телесне особености, физиономија, раст косе, осетљивост на бол итд. Поред ове биолошке компоненте, придлази и психолошка: болесни пориви *homo delinquentus*-а, његов рукопис. Као завршно поглавље књиге дата је терапија, терапеутско упутство налик војној тактици, шта и како радити са преступником. Ипак, за нас као најважније остаје да је критеријум за приписивање кривице – опасност преступника с обзиром на друштво. Преступник се мора неутрализовати. Јавља се потреба за санитарном полицијом (*Sanitätspolizei*).

На фигуру преступника, *Verbercher*-а, наилазимо и у Ничеовим текстовима. Она је можда најприкладније приказана у § 704 *Воље за моћ* и у § 202 *Освишта*, који се узајамно надопуњују. Имајући у виду растући утицај физиологије и лекарских процена на процедуре казног права у другој половини XIX века, Ниче сматра да „ипак већ стојимо пред неодбацивим увидом да између злочинаца и душевно оболелих не постоји суштинска разлика” али само ако се претходно претпостави „да се *верује* како је *убичајени* морални начин мишљења – начин мишљења *душевној здравља*” (Ниче 1979: 66). За Ничеа пак није сваки злочин истог ранга. Правећи разлику између злочина као „побуне против друштвеног поретка” (Ниче 1991: 432) и злочина који припада ономе што он назива „расом злочинаца” (*Rasse des Verbrecherthums*) (ibid.), тј. пуким криминалним злочиним бандитских и разбојничких група, Ниче, као и Бењамин након њега, сматра да се таквом злочинцу треба „дивити”, јер он друге буди из дремежа. Такав преступ припада ономе што Ниче у *Ессе Ното* назива „великом политиком”:

„Јер, када истина ступа у борбу с миленијумском лажи, затрепће се, имаћемо грч земљотреса, померање брда и долина, о каквима се никада ни сањало није. Појам политике преточио се тада сасвим у духовни рат, све творевине моћи старога друштва развејане у ваздух – оне све скупа почивају на лажи: биће ратова каквих на Земљи још није било. Тек почев од мене постоји на Земљи *велика њолиџика*.” (Nietzsche 1999: 366)

Насупрот томе, третирање преступника као болесника, као „опасност за заједницу” (Ниче 1979: 68) одлика је дивљих ступњева културе и дивљих народа. Управо ће сами Немци пасти на такав ступањ дивље културе са антисемитизмом националсоцијализма, чије дивљаштво је тако огромно (*das Riesige*, понављаће Хајдегер стално у својим „Црним свескама”) да и од нас данас, нас који смо рођени деценијама након завршетка Другог светског рата, тај биополитички догађај чини

сведоке који не могу и не смеју остати неми пред сличним тенденцијама које, скривајући се под плаштом друштвене *сијурносџи*, од субјекта праве само регистре голог живота.

Са таквим исходом да преступ битно треба да сигнализира постојање опасног елемента, прелазим на Фукоов текст. Шта каже ту Фуко: додавање појма психолошке симптоматологије опасности појму законске одговорности значајно је излазак из правног система који се поступно развијао од свог рођења током средњовековне инквизиције. Тај излазак из правног система дешава се путем интервенције психијатрије и убацивањем појма опасности у законско поље. То Фуко назива функционисањем медицине као јавне хигијене.

Дакле, ако преступ није важан, него само преступник, онда се и политички преступи третирају исто као и обични прекршаји. Непријатељ друштва је како револуционар тако и убица. Кривично право постаје механизам за одбрану друштва. Правни појам одговорности на тај начин престаје да буде ствар судске одлуке и пребацује се на суд стручњака, дакле на технички суд стручњака у психијатрији, психологији, криминологији. Цитирам Фукоа који цитира Пуљезеа, такође члана италијанске школе криминалне социологије: „Комисија медицинских стручњака [...] треба да донесе стварну одлуку”.

Тај појам одлуке нас упућује на промењени статус појма одговорности и са тим повезану мутацију у оквиру права. И то је оно што Фуко стално настоји да истражи у својим париским предавањима. Ја ћу, међутим, сада кренути једним другим путем. Као што сам рекао на почетку, преступник је онај који битно остаје у датом правном поретку, не мења га, већ можемо говорити да је он, као у привилегији сувереног права, сам услов могућности тог поретка. То се у биополитичком поретку ствари изменило. Преступ или, што је исто, вршење права више није репрезентовано краљевим телом; преступника у биополитици треба разумети као болест. И сам преступ и насиље које он носи са собом је болест. Као битна последица показује се следеће: онај ко себе сматра „нормалним” грађанином може преко схватања насиља као болести да преузме на себе жртвену перспективу и на тај начин да подари легитимност одређеном политичком делању које, с друге стране, своје мотиве крије иза појма „безбедности”.² Преступник је други који прети мом/нашем богатству, мом/нашем уживању, не обећавајући ништа сем несигурности и опасности. Том претњом мом/нашем богатству и ужива-

---

2. За особену генеалогiju схватања живота као „документа“, т.ј. за генеалогiju растуће регистрације живота с обзиром на појмове безбедности и сигурности, уп. мој рад „Das Leben als Dokument. Die Genealogie des registrierten Lebens als biopolitische Institution“ у: Јованов 2015.

њу тај други постаје Другим, сада већ потпуно обухваћеним стратешком појмовношћу, насилно угуран такорећи у мреже појмовних односа које га постављају ван друштва. Други више није грађанин. Агамбен управо на томе заснива своју биополитичку трилогију: врши се прекид између *bios*-а као политичке егзистенције и *zoe*, пуког природног живота. Пример за то је тзв. „war on terror” и недавна „Сноуден афера” са америчким империјалним прислушкивањем и надзором. Ако су преступник и насиље само болест, само загнојени део тела који треба одбацити, онда престајемо уопште да разматрамо када је принуда, присила легитимна а када није.

У којој мери је пак то такође последица моралног, а не правног схватања преступника и његовог насиља – овде остављам по страни. Насупрот томе, занимаће ме биоетичко питање истраживања мозга у савременој неуронауци с обзиром на могући утицај таквих истраживања на трансформацију кривичног права. Притом треба имати на уму да се данас на катедрама широм света предаје нешто што се назива „наука о животу“ (*Lebenswissenschaften*). На интернет страници немачког Савезног министарства за образовање и истраживање стоји следеће:

„21. век је век наука о животу. Оне одлучујуће доприносе разумевању живих организама и еколошких система. Из тога отварају до сада неслућене могућности у просвећењу генетски условљених или посредством других утицаја условљене болести и закључују нове терапије. Науке о животу уједно производе велики потенцијал за осигурање будућих радних места.”

Да ли ово сада читамо неког новог Тезаре Ломброзоа? Да ли се то чини због *agare* и *cura*? Да ли хуманитарна политика уопште поседује своју супротност? Или је њена супротност потпуно криминализована политичком одлуком и војном тактиком?

Да се подсетимо: једно изворно искривљено стање свести или воље, а не криво тело, постаје за кривично право тачка на коју се надовезује реакција државе и психијатријских или психолошких техника. У данашњој неуронауци постоји тенденција ка заснивању једне нове форме социјалне контроле: кривично-правне контроле сузбијања и негирања слободне воље. Одлука која води преступника у неуронауци више није ствар воље – а то је можда аналогно нестанку суверене воље – та одлука је већ припремљена у централном нервном систему, лимбичком систему. Ако се кривица не приписује вољи преступника, онда је крив свако ко је пропустио да побољша телесне основе и услове који руководе (на начин Фукоовог *government*) вољом. Зашто је, иначе, лик психопате и његовог хладног, сврховитог насиља увек узиман за главни предмет неуронаучног истраживања лика преступника?

ЛИТЕРАТУРА

- Бењамин, В. (1974), „Ка критици силе”, *Есеји*, Београд: Полит.
- Јованов, Р. (2015), „Das Leben als Dokument. Die Genealogie des registrierten Lebens als biopolitische Institution“, у: Radinković, Ž., Jovanov, R., Müller, J. (hrsg.), *Politiken des Lebens. Technik, Moral und Recht als institutionelle Gestalten der menschlichen Lebensform*, Београд: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str. 7-31
- Кант, И. (1974), „Нагађања о почетку историје човечанства”, *Ум и слобода*, Велика едиција Идеја, Београд.
- Канторовиц, Е. (2012), *Два краљева њела*, Београд: Федон.
- „Lebenswissenschaften“, Deutsches Bundesministerium für Bildung und Forschung, <http://www.bmbf.de/de/1237.php> (приступљено 11.7.2013)
- Lombroso, C. (1894), *Der Verbrecher (Homo Delinquent) in antropologischer, ärztlicher und juristischer Beziehung*, Hamburg.
- Ниче, Ф. (1979), *Освић*, Београд: Рад.
- Ниче, Ф. (1991), *Воља за моћ*, Београд: Дерета.
- Nietzsche, F. (1999), *Ecce homo, Sämtliche Werke*, Kritische Studienausgabe in 15 Bänden, Berlin, New York: De Gruyter.
- Rabinbach, A., Gilman, S. L., eds., (2013), *The Third Reich Sourcebook*, Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Фуко, М., „Опасна индивидуа”, <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-13/85-opasna-individua>
- Хегел, Г. В. Ф. (1989), *Основне црпје филозофије њрава*, Сарајево: Веселин Маслеша.

RASTKO JOVANOV
Serbia

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Arbeit will ich hinweisen auf die Gestalt, welche die Begriffen des Verbrechens und des Verbrechers in die Biopolitik, gegenüber der traditionellen Zueignung des Verbrechens dem Souverän allein und seiner Entscheidung, übernehmen.

Schlüsselwörter: Verbrechen, Verbrecher, Hegel, Foucault, Gewalt, Recht, Politik.

